

Crna Gora

Ministarstvo prosvjete

STRATEGIJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

U CRNOJ GORI

(2019-2025)

Podgorica, 2018.

PROCES IZRADA STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA	2
PREDGOVOR	4
VODEĆE NAČELO, CILJ I PRINCIPI STRATEGIJE	6
UVOD - Analiza situacije i potreba	7
a) Ključna postignuća inkluzivnog obrazovanja	7
b) Izazovi koje želimo da unaprijedimo	12
c) Definirane potrebe i preporuke.....	12
PRAVCI RAZVOJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA	14
a) Vizija Strategije inkluzivnog obrazovanja	16
b) Strateški ciljevi	16
c) Pravci realizacije strateških ciljeva	16
1. Strateški cilj 1: Dostupnost i pravičnost inkluzivnog obrazovanja.....	16
2. Strateški cilj 2: Jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja	18
3. Strateški cilj 3: Kvalitet inkluzivnog obrazovanja	20
d) Očekivani ishodi, rezultati i načini realizacije strateških ciljeva.....	22
MONITORING I EVALUACIJA.....	22
ZAKLJUČAK.....	22

Skraćenice:

CIPS – Centar za profesionalno informisanje i savjetovanje

CSO – Centar za stručno obrazovanje

IC – Ispitni centar

ICF – Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, invaliditeta i zdravlja

IROP – Individualni razvojno-obrazovni program

ITP – Individualni tranzicioni plan

UNCRPD – Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom

MEIS – Crnogorski obrazovni informacioni sistem

MLJMP – Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

MPS – Ministarstvo prosvjete

MRSS – Ministarstvo rada i socijalnog staranja

MZ – Ministarstvo zdravlja

NVO – Nevladine organizacije

UNICEF – Dječiji fond Ujedinjenih nacija

UNESCO – Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija

ZSDZ – Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu

ZUNS – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

ZzŠ – Zavod za školstvo

PROCES IZRADA STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

Strategija inkluzivnog obrazovanja je razvijana kroz participativni proces svih relevantnih subjekata. U njenoj izradi učestvovali su Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo zdravlja, Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, predstavnici ustanova obrazovanja i vaspitanja i nevladinog sektora.

Dokument je bio na javnoj raspravi u kojoj su učestvovali predstavnici: sistema douniverzitetskog i univerzitetskog obrazovanja, ustanova zdravstvene i socijalne zaštite, lokalne samouprave, donatora, NVO-a, učenici i mladi koji su direktni korisnici i dr.

Podršku i doprinos u recenziji i finalnoj fazi izrade dokumenta pružila je Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori.

PREDGOVOR

„Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva učešće i podučavanje SVE djece u formalnom i neformalnom okruženju za učenje, bez obzira na pol, fizičke, intelektualne, društvene, emocionalne, kulturološke ili druge karakteristike“ – UNESCO, 2015.

Strategija inkluzivnog obrazovanja (2019-2025) određuje dalje pravce razvoja obrazovanja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama¹. Dokument predstavlja nastavak realizacije mjera Strategije inkluzivnog obrazovanja koja je obuhvatila period od 2014. do 2018. godine i oslanja se na obavezujuća međunarodna načela, standarde i preporuke Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

Strategija uključuje principe, teorijska i praktična dostignuća u pravcu razvoja potencijala djece sa posebnim obrazovnim potrebama, ali i samog društva. Pristup je zasnovan na pravima, ima za cilj prevenciju, uklanjanje prepreka u pogledu učešća i postignuća tokom školovanja za svu djecu.

Pri kreiranju inkluzivne obrazovne politike polazi se od uvjerenja da je ličnost svojstvo osobe iz koje proizilazi dostojanstvo, jednaka i neotuđiva prava u zajednici.

Ispunjenjem principa jednakih mogućnosti kroz inkluzivno obrazovanje pruža se izbor u skladu s individualnim mogućnostima djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama, sprovodi edukacija bez diskriminacije. Aktivno se promoviše i implementira socijalni model gdje je akcenat na prilagođavanju društva i otklanjanju prepreka i barijera u okruženju, stavovima, uslugama, a ne smetnji ili teškoći u razvoju djeteta, omogućava se podrška i kontinuitet na svim nivoima za postizanje obrazovnih ishoda i individualnih karakteristika. Za to je neophodna bliska saradnja relevantnih javnih subjekata, partnera i civilnog društva koje vode promjeni na nivou zajednice i škole.

Sistem treba da pruži kontinuiranu podršku i stručnu pomoć, stimulatивно i nerestriktivno okruženje za optimalan razvoj i obrazovanje, učini usluge dostupnim, njeguje participaciju i samostalnost, kreira ambijent za puno uključivanje, razvoj potencijala i izgradnju ličnosti cijeneći da je razvoj u ranom djetinjstvu ključ za ispunjen i produktivan život djeteta.

¹ Shodno Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list RCG“, br. 80/2004, „Sl. list CG“, br. 45/2010 i 47/2017) termin djeca sa posebnim obrazovnim potrebama obuhvataju djecu sa smetnjama u razvoju, tjelesnom, intelektualnom, senzornom smetnjom, sa kombinovanom smetnjom i smetnjama iz spektra autizma, teškoćama u razvoju, govorno-jezičkim teškoćama, poremećajima u ponašanju, teškim hroničnim oboljenjima, dugotrajno bolesnu djecu i drugu djecu koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama.

Obrazovna inkluzija treba da podstakne razumijevanje, prihvatanje, saradnju i tolerantnost, razvije otvorenost za druge, njihove karakteristike i različitost.

Strategija inkluzivnog obrazovanja (2019-2025) doprinijeće da djeca sa posebnim obrazovnim potrebama i mladi imaju jednaka prava, u skladu s individualnim mogućnostima kontinuirano i kvalitetno ovladaju kompetencijama za efikasno životno i profesionalno funkcionisanje.

VODEĆE NAČELO, CILJ I PRINCIPI STRATEGIJE

Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja

Promocija, zaštita, osiguranje punog i ravnopravnog učešća sve djece sa posebnim obrazovnim potrebama u inkluzivnom obrazovanju bez diskriminacije, isključivanja i na osnovu jednakosti sa drugima.

U osnovi načela nalazi se težnja da se razvije pravično društvo u kome sva djeca sa posebnim obrazovnim potrebama imaju pristup i učestvuju u obrazovnom procesu zajedno sa svojim vršnjacima.

Vizija Strategije inkluzivnog obrazovanja

Djeci sa posebnim obrazovnim potrebama obezbijediti dostupno, pristupačno i kvalitetno inkluzivno obrazovanje na svim nivoima.

Vizija je usmjerena na uspostavljanje životnih vještina relevantnih za socijalni razvoj, kao i razvoj ličnosti i potencijala. Ispunjenje vizije se ostvaruje pružanjem podrške od strane kompetentnog kadra, prevazilaženjem barijera iz okruženja i onih koje se odražavaju u stavovima zajednice.

Strategija se vodi principima:

Pravičnosti – ravnopravno učešće u obrazovanju kroz prevazilaženje razlika uzrokovanih nepoželjnim i neprihvatljivim uticajem društvenih barijera na smetnju i/ili teškoću u razvoju;

Relevantnosti – obrazovanje i vaspitanje usklađeno sa individualnim karakteristikama, sposobnostima i potrebama djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama;

Dostupnosti – sprovođenje aktivnosti u kojima svako dijete sa posebnim obrazovnim potrebama učestvuje na ravnopravnoj osnovi zajedno sa svojim vršnjacima, kroz adekvatne i ciljne usluge u lokalnoj zajednici;

Efektivnosti – poboljšanje postignuća i participacije djece, otklanjanje predrasuda i stereotipnih uvjerenja kroz nastavnu praksu, međusobne relacije učenika i nastavnika i uslove rada u školi;

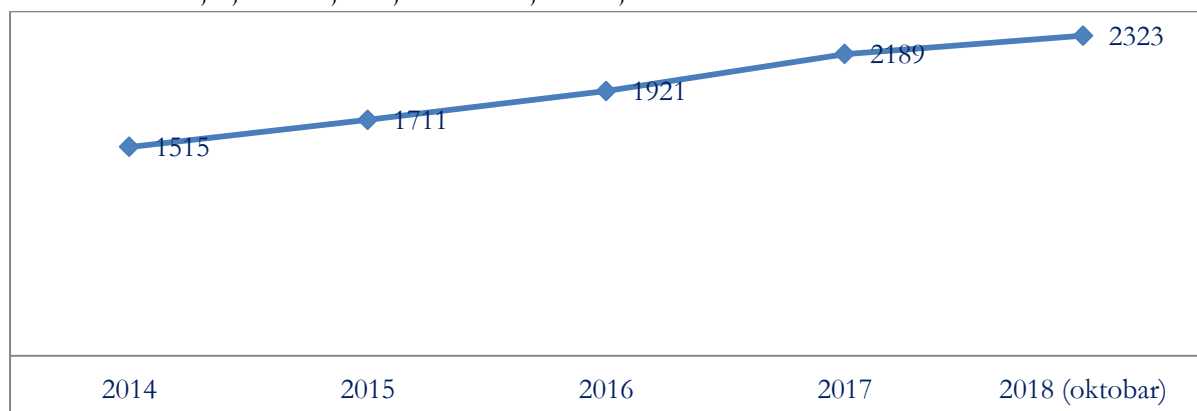
Efikasnosti – razvoj pojedinca i zajednice koja poštuje različitost.

a) Ključna postignuća inkluzivnog obrazovanja

Crnogorski obrazovni sistem za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama kao prvi izbor i imperativ postavlja inkluzivno obrazovanje u okviru redovnih škola o čemu govori stalni porast broja djece sa posebnim obrazovnim potrebama u ovim ustanovama.

U okviru informacionog sistema Ministarstva prosvjete - MEIS² vode se različite vrste podataka kako o zaposlenima, tako i o učenicima od predškolskog vaspitanja do kraja srednjeg obrazovanja. Podaci o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama prikupljaju se po osnovu nekoliko kriterijuma: smetnja i teškoća u razvoju, IROP³, rješenje o usmjeravanju i sl. U cilju kvalitetnijeg evidentiranja podataka urađeno je uputstvo koje definiše kriterijumi za vođenje evidencije. Komisije za usmjeravanje predlažu program, stručnu pomoć, kadrovske prostorne, materijalne i druge uslove za svako dijete za posebnim obrazovnim potrebama. Na osnovu prijedloga komisije lokalna samouprava donosi rješenje o usmjeravanju za dijete sa posebnim obrazovnim potrebama. U prethodnom periodu sprovedene su obuke članova komisija na teme: autizma, intelektualnih smetnji, ADHD⁴-a, smetnji vida, problema ponašanja, disleksije, disgrafije, kombinovanih smetnji, asistencije u nastavi, integrisanih odjeljenja, komunikacije s roditeljima i dr. U cilju da komisije jednako postupaju pripremljeno je Uputstvo za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama (2014) za ujednačen rad. Takođe, Ministarstvo prosvjete vodi evidenciju po osnovu dostavljenih obavještenja o usmjeravanju.

Grafkon 1: Broj djece sa rješenjima o usmjeravanju u obrazovnom sistemu

Izvor: MPS

U predškolske ustanove djeca sa rješenjem o usmjeravanju uključuju se besplatno.

² Montenegrin Education Information System.

³ Individualni razvojno-obrazovni program.

⁴ Poremećaj hiperaktivnosti i pažnje.

Osnov za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama je IROP. Vrtići i škole za svako dijete izrađuju IROP i u okviru kojeg su definisani akademski i razvojni ciljevi koji treba da budu postignuti. U prethodnom periodu obrazac za izradu i primjenu IROP-a je unaprijeđen i akcenat je stavljen na aktivnosti, metode, tehnike i načine nastavnog rada koje treba primijeniti da bi se postigli definisani ciljevi. U okviru IROP-a precizno su određene obaveze škole, uloge i zaduženja članova tima za njegovu izradu i primjenu⁵. Kontinuirano se sprovode obuke za individualizaciju pristupa i rada.

U cilju lakšeg prilagođavanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama urađen je program prelaska iz vrtića u osnovnu školu. Takođe, razvijen je Individualni tranzicioni plan - 1 (ITP-1) za prelazak učenika iz osnovne u srednju školu. Cilj je da se sagledaju sposobnosti i vještine djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama. Ovaj obrazac propisuje uloge i zaduženja tima koji se formira za izradu i sprovođenje individualnog tranzicionog plana, predlaže aktivnosti koje je poželjno da se sprovedu u cilju procjene sposobnosti i interesovanja učenika za buduće zanimanje, saradnje između škola u cilju upoznavanja učenika sa programima stručnog obrazovanja i odabira odgovarajućeg obrazovnog programa. Snimljen je film „Ne odustajem“ u kojem je prikazan cjelokupan proces tranzicije troje djece sa posebnim obrazovnim potrebama iz osnovne u srednju školu.

Kako bi se učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama olakšao prelazak na tržište rada, urađen je i usvojen Individualni tranzicioni plan – 2 (ITP-2) koji povezuje obrazovanje i zapošljavanje. U ovom dijelu škola saraduje s različitim pružaocima usluga za procjenu sposobnosti za zapošljavanje, izvođačima profesionalne rehabilitacije, resursnim centrima, službama zapošljavanja, poslodavcima i dr.

U obrazovanju i vaspitanju djece s posebnim obrazovnim potrebama značajnu ulogu imaju resursni centri. U Crnoj Gori postoje tri resursna centra: JU Resursni centar za sluh i govor “Dr Peruta Ivanović”, Kotor, JU Resursni centar za djecu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1. jun“, Podgorica; JU Resursni centar za djecu i mlade „Podgorica“ za tjelesne i smetnje vida.

Tabela 1: Broj učenika u resursnim centrima

Nivoi	RC „1. jun”, Podgorica	RC “Podgorica”	RC “Dr Peruta Ivanović”, Kotor
Osnovna škola	37	26	19
Srednja škola	34	10	18

Izvor: MEIS

⁵ Tim se uspostavlja na nivou škole ili predškolske ustanove i čine ga: predstavnik uprave škole, nastavnik, stručni saradnici iz škole ili iz Resursnog centra, uz uključivanje roditelja.

Oni pružaju podršku inkluzivnom obrazovanju kroz: savjetodavni i stručni rad, obuke nastavnika i stručnih saradnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, upotrebu znakovnog jezika, vrše pripremu, prilagođavanje, izradu, obuku za korišćenje specijalnih udžbenika (na Brajevom pismu i u Daisy formatu⁶) i drugih specijalizovanih nastavnih sredstava.

Pri resursnim centrima se sprovode programi rane intervencije:

- RC „Podgorica“ je specijalizovan za ranu intervenciju djece sa smetnjama u razvoju vida i smetnjama u tjelesnom razvoju.
- RC „1. jun“ za one sa smetnjama iz spektra autizma, a koja uključuje obuke za vrtiće i individualne tretmane za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama.
- U RC „Dr Peruta Ivanović“, Kotor, roditelji borave s djecom sa smetnjama sluha i govora u cilju rane intervencije i pripreme za inkluzivno obrazovanje (sprovode se obilasci škola u koje se ona dalje uključuju sa ciljem pružanja instrukcija za rad).

Kao još jedna usluga resursnih centara uspostavljeni su centri za rani razvoj koji čine specijalni edukator i rehabilitator i stručni saradnici. Ovi centri imaju za cilj podsticanje razvoja djece sa posebnim obrazovnim potrebama, obuke vaspitača za prilagođavanje radnog ambijenta i materijala, kao i roditelja i zainteresovane javnosti. Sprovedene su prezentacije asistivnih kabineta sa svrhom upoznavanja nastavnog i stručnog kadra škola o radu resursnih centara prilikom izrade radnih materijala, specijalizovanih nastavnih, didaktičkih i sredstava za potpomognutu komunikaciju i dr.

Formirana su integrisana odjeljenja pri sedam redovnih škola gdje djeca sa posebnim obrazovnim potrebama osim nastave u ovim odjeljenjima imaju zajedničku nastavu pojedinih nastavnih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima. Izvršena je podjela škola sa integrisanim odjeljenjima po resursnim centrima. U ovim školama se sprovode konsultacije i savjetovanja u vezi sa prilagođavanjem prostora, kao i nastavnog procesa za škole iz lokalne zajednice. Sprovode se radionice u cilju promovisanja inkluzivnih principa, kulture, politike, prakse, vrijednosti i sl.

Tabela 2: Raspored škola po resursnim centrima

Resursni centar	Škola		
JU RC „1. jun“ Podgorica	JU OŠ „Ilija Kišić“ Herceg Novi	JU OŠ „Vuk Karadžić“ Berane	
JU RC „Podgorica“ Podgorica	JU OŠ „Dušan Korać“ Bijelo Polje	JU OŠ „Njegoš“, Kotor	
JU RC „Peruta Ivanović“ Kotor	JU OŠ „Boško Buha“ Pljevlja	JU OŠ „Olga Golović“, Nikšić	JU OŠ „Jugoslavija“ Bar

Izvor: Ministarstvo prosvjete

⁶ DAISY je akronim od Digital Accessible Information System, a riječ je audio-vizuelnom izdanju štampane knjige.

Zavod za školstvo organizuje i koordinira radom mobilnih timova čiji su članovi psiholozi, specijalni edukatori i rehabilitatori redovnih škola i resursnih centara, a po potrebi i nastavnici iz ovih ustanova. Timovi odlaze u škole kao podrška za inkluzivno obrazovanje u dijelu izrade IROP-a, metodičkih savjeta, prilagođavanja nastave, savjetodavno-instruktivnog rada sa roditeljima i dr.

Za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama škole angažuju asistente u nastavi kao tehničku podršku za nastavnu godinu. Kroz izmjene i dopune Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama precizno su formulisani: uslovi, obim i način pružanja ove usluge. U skladu sa IROP-om i rasporedom časova određuje se obim podrške koju asistent u nastavi pruža pod nadzorom nastavnika, stručne službe i direktora škole. Za asistenta u nastavi može biti angažovano lice koje ima najmanje četvrti nivo Nacionalnog okvira kvalifikacija. Škola zaključuje ugovor o radu sa asistentom u nastavi na određeno vrijeme, a najduže do kraja nastavne godine. Izrađeno je i uputstvo o zaduženjima u školi prema djeci s posebnim obrazovnim potrebama i asistentima u nastavi. Sproveden je monitoring procesa angažovanja i kvaliteta praktične podrške od strane asistenata.

U 107 obrazovno-vaspitnih ustanova je prilagođen pristup djeci sa tjelesnim smetnjama, kao i toaleti u 62 ustanove. U devet ustanova postoji lift, a u jednoj je postavljena platforma. Školama u kojima je najveći broj djece s intelektualnim i smetnjama iz spektra autizma obezbijedena su specijalizovana didaktička sredstva za unapređenje procesa inkluzivne nastave, podsticanje interakcije ovih učenika. Školama u kojima uče djeca sa smetnjama vida obezbijedena je specijalizovana oprema, pomagala, didaktička oprema i naljepnice na Brajevom pismu. U zgradi Ministarstva prosvjete postavljeni su natpisi na Brajevom pismu i orijentacioni pano. U cilju podizanja svijesti o značaju, važnosti i neophodnosti arhitektonske, fizičke, tehnološke i pristupačnosti nastavnog procesa urađeno je i dostavljeno školama uputstvo Pristupačnost obrazovno-vaspitnih ustanova i obrazovno-vaspitnog procesa i sa direktorima škola sprovedeno savjetovanje na ovu temu. Direktorima je sugerisano da u okviru školskih razvojnih planova predvide poboljšanje pristupačnosti.

U resursnim centrima i sedam škola s integrisanim odjeljenjima sproveden je projekat Indeksom do inkluzivne kulture u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Metodologijom za procjenu i vrednovanje rada škola Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje obuhvaćeno je inkluzivno obrazovanje, a nadzornici i savjetnici pohađali su inicijalnu obuku.

Realizovan je projekat „Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju” u sedam škola, a kao nastavak sprovodi se projekat „Jačanje demokratske kulture u školama“. U okviru projekta oformljena je mreža škola za podršku inkluzivnom obrazovanju u opštem

srednjem obrazovanju, razvijena metodologija sprovođenja savjetovanja, organizuju se obilasci škola, razvijaju školski inkluzivni akcioni planovi, razmjenjuju i prezentuju iskustva.

U cilju unapređenja rada sa djecom sa posebnim obrazovanim potrebama izrađeni su priručnici za korišćenje IROP-a za vaspitače, nastavnike i stručne saradnike, za rad s djecom u procesu opismenjavanja, rad sa djecom sa autizmom i ovladavanje matematičkim pojmovima u I ciklusu. Pripremljen je instruktivno-edukativni nastavni materijal za inkluzivan rad i učenje sa ciljem osnaživanja nastave, stručne podrške i poboljšanja inkluzivne prakse i sprovedena je obuka za korišćenje.

Urađeni su modeli za poboljšanje čitalačke pismenosti putem unapređenja kvaliteta procesa savladavanja čitanja i pisanja u I ciklusu osnovnoškolskog obrazovanja, sprovedene obuke kadra razredne nastave i izvršen monitoring primjene. Urađen je Vodič za rad s djecom s intelektualnim smetnjama koji sadrži opis istraživanja, definiciju intelektualnih smetnji i opis karakteristika i potreba ove djece, pristupe u radu, preporuke, primjere iz prakse i sprovedene obuke za primjenu Vodiča.

Pripremljeno je deset udžbenika u DAISY formatu (šest čitanki i četiri udžbenika istorije za osnovnu školu). DAISY udžbenici su sredstvo koje omogućava kvalitetnu nastavu i učenje za svu djecu, posebno djecu sa posebnim obrazovnim potrebama. Timovi nastavnika u 50 osnovnih škola obučeni su da koriste DAISY udžbenike u svakodnevnoj nastavi, dok je do kraja 2018. godine planirana obuka nastavnika iz još 20 škola.

Takođe, kreirane su aktivnosti na nivou škole na temu nediskriminacija, te će se jednom u toku školske godine organizovati „Dan nediskriminacije“, sprovoditi radionice za sve učenike i nastavni kadar u cilju jačanja njihovih stavova prihvatanja, kulture i prakse nediskriminacije.

Radi promocije i podrške inkluzivnom obrazovanju formiran je inkluzivni aktiv. Članovi ovog aktiva su specijalni edukatori i rehabilitatori, logopedi, psiholozi, pedagozi i profesori razredne nastave iz škola iz cijele Crne Gore. Informacije u vezi sa inkluzivnom praksom dostupne su na portalu koji se redovno ažurira: <http://www.skolskiportal.edu.me/Pages/Inkluzivnoobrazovanje.aspx>.

Sa Zavodom za socijalnu i dječju zaštitu realizovana je obuka za zaposlene u centrima za socijalni rad na temu Inkluzivno obrazovanje i inkluzivni principi. Osmišljen je, akreditovan i sproveden program obuke za unapređenje inkluzivne kompetencije za nastavnike razredne nastave i stručne saradnike koji su obuhvaćeni Programom stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem.

Cijeneci specifičnosti djece sa smetnjama u razvoju urađene su Smjernice i procedure koje propisuju mehanizam prepoznavanja i postupanja u slučajevima svih formi nasilja nad djecom sa smetnjama u razvoju (u porodici, institucijama i sl). Sprovedene su obuke za timove resursnih centara koji su dalje sproveli obuke za djecu, roditelje i ostali kadar.

U saradnji sa NVO Specijalna olimpijada u predškolskim ustanovama sprovodi se program „Mladi sportisti“ koji se bazira na zajedničkim aktivnostima djece sa i bez intelektualnih smetnji.

U podizanju kvaliteta inkluzivnog obrazovanja veliki značaj imale su brojne aktivnosti civilnog sektora. Posebno su bile vidljive u oblasti usluga podrške i rada s djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, roditeljima, osnaživanja nastavnog procesa, razvoja servisa, obezbjeđivanja pristupa na svim nivoima (institucionalno i vaninstitucionalno).

Važno je pomenuti da je napore Ministarstva prosvjete i Vlade Crne Gore, kao i civilnog sektora, da svoj djeci omogući pristup kvalitetnom obrazovanju pratila podrška međunarodnih organizacija, prije svega UNICEF-a, te Save the Children-a i Savjeta Evrope.

b) Izazovi koje želimo da unaprijedimo

- Planiranje, saradnju, ponudu i pružanje inkluzivnih usluga u zajednici resora zdravstva, prosvjete, dječije i socijalne zaštite, zasnovano na podacima.
- Ranu identifikaciju i intervenciju, razvoj, zaštitu i usmjeravanje, kontinuitet učenja, učešća i razvojne podrške, karijerno vođenje i zapošljavanje.
- Inkluzivnu kulturu i praksu, odgovornosti: kapacitete zaposlenih (inicijalno obrazovanje i profesionalni razvoj), mehanizam podrške, pristupačnost i opremljenost škola, eksterno utvrđivanja kvaliteta i internu evaluaciju.

c) Definisane potrebe i preporuke

Ovaj dokument definiše pravce razvoja i koncipira preporuke u skladu sa realizacijom prethodne Strategije i smjernicama ključnih međunarodnih dokumenata:

- Konvencija o pravima osoba s invaliditetom – Države priznaju pravo osoba sa invaliditetom na obrazovanje. U svrhu ostvarenja ovog prava bez diskriminacije i na osnovi jednakih mogućnosti države su u obavezi da osiguraju sveobuhvatno obrazovanje na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje.
- *Konvencija o pravima djeteta* – Dijete sa smetnjama u razvoju ima pravo na posebnu brigu, obrazovanje i obuku koji će mu pomoći da živi ispunjen i dostojanstven život i ostvari najveći stepen nezavisnosti i učestvovanja u društvu (član 23).

- *Rezolucija Sanjeta i Ministara obrazovanja Evropske unije (1990)* - puna integracija u redovan sistem se razmatra kao prva opcija i sistem tome treba adekvatno da odgovori.
- Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, invaliditeta i zdravlja (ICF⁷) – instrument koji je Svjetska zdravstvena organizacija propisala 2001. godine kao međunarodni standard koji opisuje i mjeri zdravlje i invaliditet.

Pravci razvoja treba da su komplementarni i sa domaćim dokumentima:

- *Strategija za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori za period 2016-2020. godine* čiji je strateški cilj u oblasti obrazovanja – Obezbjedivanje prava na obrazovanje bez diskriminacije i inkluzivni sistem obrazovanja svih na svim nivoima, kao i učenje tokom čitavog života usmjereno na pun razvoj ljudskih potencijala, dostojanstva i samovrijednosti kroz uključenost u opšti obrazovni sistem, uz razumne adaptacije u skladu sa potrebama pojedinaca.
- *Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2017-2021. godine*, čiji je strateški cilj u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja – Omogućiti inkluzivno obrazovanje na svim nivoima, za sve učenike i studente.
- *Nacionalna strategija održivog razvoja 2030 – u okviru strateškog cilja* Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije definisana je mjera Obezbjedivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti, dok je u okviru strateškog cilja Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva definisana mjera Stimulisanje zapošljivosti i socijalne inkluzije.

Strategija inkluzivnog obrazovanja posebno uvažava obaveze Crne Gore kao zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. U pregovaračkim poglavljima 23 - *Pravosuđe i temeljna prava* i 26 - *Obrazovanje i kultura* promovišu se principi pravičnosti i jednakih šansi koje upravo pruža inkluzivno obrazovanje. U okviru Poglavlja 23 na inkluzivno obrazovanje se ukazuje u okviru preporuke koja se odnosi na poboljšanje zaštite i primjene prava djece, dok je Poglavlju 26 inkluzivno obrazovanje prepoznato u oblasti „Pristup obrazovanju”.

U skladu sa prepoznatim ključnim postignućima, smjernicama relevantnih međunarodnih i ciljevima srodnih domaćih dokumenata preporuke Strategije inkluzivnog obrazovanja 2019-2025. godine su:

- Poboljšati saradnju resora zdravstva, prosvjete, dječije i socijalne zaštite u cilju usaglašenog pružanja usluga za pravovremeni razvoj djece sa posebnim obrazovnim potrebama (rana detekcija, intervencija, učenje) i psiho-socio- edukativno-ekonomsku podršku porodici;

⁷ The International Classification of Functioning, Disability and Health.

- Unaprijediti saradnju relevantnih javnih subjekata, partnera i civilnog društva i razviti mehanizame monitoringa i koordinacije i evidencije;
- Obezbijediti učešće sve djece sa posebnim obrazovnim potrebama u obrazovno-vaspitanom sistemu uz adekvatnu podršku i saradnju između usluga dječije i socijalne zaštite koje postoje na lokalnom nivou;
- Revidirati rad komisija za usmjeravanje u cilju postizanja što većeg stepena dosljednosti, odgovornosti i ujednačnog pristupa u skladu sa modelom ljudskih prava;
- Promovisati rano učešće i učenje djece sa posebnim obrazovnim potrebama, kontinuitet školovanja, dalji razvoj i praksu individualne tranzicije kroz nivoe obrazovanja i vaspitanja sa akcentom na međusektorski pristup;
- Razvijati kulturu inkluzivne odgovornosti i aktivne uloge nastavnika i stručnih saradnika u radu sa djecom s posebnim obrazovnim potrebama;
- Kontinuirano raditi na jačanju nastavnog procesa, uslova, ambijenta za postignuća djece sa posebnim obrazovnim potrebama, koordinaciju, razumijevanje opisa posla i praćenje uloge asistenata;
- Kontinuirano promovisati inkluzivni proces kako bi djeci sa posebnim obrazovnim potrebama omogućili obrazovanje zajedno sa njihovim vršnjacima uz učešće i osnaživanje roditelja;
- Unapređivati usluge resursnih centara za inkluzivno obrazovanje, osnaživati nove funkcije integrisanih odjeljenja, osavremeniti i precizirati rad mobilnih timova;
- Raditi na poboljšanju pristupačnosti i opremljenosti škola;
- Kontinuirano unapređivati literaturu iz oblasti inkluzivnog obrazovanja i izrađivati specijalizovana didaktička i nastavna sredstva.

d) Pristup

Pristup u izradi pravaca razvoja inkluzivnog obrazovanja određen je međunarodnim praksama, dokumentima, inkluzivnim vrijednostima i načelima, a posebno teorijskim okvirom proisteklim iz Opšteg komentara br. 4 člana 24 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom koji govori o pravu na inkluzivno obrazovanje.

- ✓ **Cjelovit sistemski pristup** – Starati se da svi subjekti ulažu u unapređenje inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima kroz institucionalnu politiku, kulturu i praksu.
- ✓ **Cjelovito obrazovno okruženje** – Uticati na povećanje posvećenosti rukovodstva predškolskih ustanova i škola u sprovođenju inkluzivne kulture, politike i prakse.
- ✓ **Cjelovit pristup ličnosti** – Prepoznati kapacitete za učenje i postizanje maksimalnih mogućnosti svih učenika.

- ✓ **Podržani nastavnici** – Omogućiti da svi nastavnici i zaposleni budu obučeni i dobijaju neophodnu podršku za rad u inkluzivnom okruženju za učenje, kroz saradnju, interakciju i rješavanje problema.
- ✓ **Poštovanje i vrednovanje različitosti** – Obezbijediti da se svi učenici osjećaju cijenjeno, poštovano i uključeno s aspekta različitosti.
- ✓ **Okruženje pogodno za učenje** – Stvoriti pristupačno okruženje u kojem se svi osjećaju bezbjedno, podržano, stimulirano i u mogućnosti da se izraze.
- ✓ **Uspješna tranzicija** – Doprinijeti da učenici dobijaju adekvatnu podršku kako bi se obezbijedio uspješan prelaz iz škole na stručno ili visoko obrazovanje, a potom i na posao.
- ✓ **Važnost partnerstava** – Unaprijediti odnos između okruženja za učenje, roditelja i šire zajednice (stručne, lokalne, civilne) kao put ka inkluzivnim društvima.
- ✓ **Monitoring** – Obezbijediti redovno praćenje i ocjenjivanje inkluzivnog obrazovanja, kako bi se obezbijedilo da, bilo formalno ili neformalno, ne dolazi do segregacije.
- ✓ **Pravično finansiranje i dodjela resursa** – Osigurati da svi učenici imaju ravnopravan pristup kvalitetnom obrazovanju i da se dostupni resursi koriste fleksibilno sa ciljem da podrže učešće i učenje u inkluzivnim okruženjima.

PRAVCI RAZVOJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

a) Vizija Strategije inkluzivnog obrazovanja

Djeci s posebnim obrazovnim potrebama obezbijediti dostupno, pristupačno i kvalitetno inkluzivno obrazovanje na svim nivoima.

b) Strateški ciljevi

Vizija Strategije inkluzivnog obrazovanja se operacionalizuje kroz strateške ciljeve.

Strateški cilj 1: Obezbijediti i primijeniti dostupnost i pravičnost obrazovanja za svu djecu zajedno sa vršnjacima kroz neophodnu međusektorsku podršku.

Strateški cilj 2: Osigurati i sprovesti jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja kroz uspješnu saradnju unutar i između sektora i tranziciju sa jednog nivoa obrazovanja na sljedeći.

Strateški cilj 3: Podržati i unapređivati kvalitet inkluzivnog obrazovanja kroz jačanje školskih politika, kulture i prakse.

c) Pravci realizacije strateških ciljeva

Strateški cilj 1: Obezbijediti i primijeniti dostupnost i pravičnost obrazovanja za svu djecu zajedno sa vršnjacima kroz neophodnu međusektorsku podršku

Rani odgovor na različite potrebe djece sa smetnjama, teškoćama u razvoju i u riziku vodi povećavanju učešća u svakodnevnim životnim aktivnostima. Kao prvi korak koji vodi dostupnosti i pravičnosti jeste obezbijediti pravovremenu, odnosno ranu detekciju i podršku roditeljima u cilju punog razumijevanja i osnaživanja kako bi ostvarili kvalitetan dalji porodični život. Neophodno je raditi na povećanju kapaciteta stručnjaka za rano prepoznavanje razvojnih smetnji, osmišljavanje i sprovođenje mjera intervencije i rane stimulacije djece, za komunikaciju i tretman s roditeljima. Važno je da se reorganizuju i/ili uspostave usluge zdravstvene zaštite u lokalnoj zajednici kako bi se obezbijedila adekvatna dostupnost za rano otkrivanje smetnji i teškoća u razvoju djeteta. U tom cilju je važno uraditi evaluaciju okvira za procjenu i procedura za ranu identifikaciju, intervencije i upućivanje, kao i planova i alata za praćenje razvoja i napretka u odnosu na model ljudskih prava, Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom i ICF-om, kako bi se obezbijedilo da se medicinski model ne koristi za identifikaciju, planiranje i

sp provođenje mjera podrške za dijete. Takođe, uspostaviti evidenciju koja će biti na raspolaganju svim sektorima.

Neophodno je da zdravstvene ustanove ostvare saradnju sa predškolskim ustanovama, osnovnim školama i resursnim centrima sa ciljem razvoja plana podrške koji će se koristiti kao osnov za IROP uz učešće i osnaživanje roditelja. Plan podrške za djecu i porodicu započinje s ranom dijagnozom i procjenom, realizuje se u zdravstvenim centrima, dok se na poslijetku dopunjava i ojačava kroz vaspitno-obrazovne aktivnosti. Plan podrške osigurava da djeca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice budu u centru svih procesa za donošenje odluka koje se odnose na pružanje, planiranje, praćenje i analizu napredovanja djeteta. Podrška se ostvaruje u saradnji sa resursnim centrima. U cilju stvaranja socio-ekonomsko-psihološke stabilnosti i smanjenja isključenosti neophodno je razvijati, standardizovati, proširiti i učiniti dostupnim usluge dječije i socijalne zaštite u zajednici (npr. savjetovanja i psiho-socijalnu podršku djeci, roditeljima i porodici, predah roditeljstvu⁸, karijerni medijator), uz razvoj mehanizama kontrole kvaliteta i monitoringa.

U cilju unapređenja rada komisija za usmjeravanje revidiraće se koncept organizacije, procedura i modela procjene u okviru procesa usmjeravanja prema međunarodnim standardima. Revidirani koncept treba da doprinese razumijevanju i osnaživanju roditelja, saradnje sa obrazovno-vaspitnim ustanovama i servisima podrške u zajednici. Neophodno je da snažnije profesionalno, efikasno i odgovorno bude primijenjen model ljudskih prava. Odnos prema djeci sa posebnim obrazovnim potrebama mora biti zasnovan na stavu koji je neetiketirajući, neisključujući i ohrabrujući. Model ljudskih prava trebalo bi da posluži kao glavni sistem procjene i kreiranja alata za djecu sa smetnjama u razvoju. Moraju biti sagledane prepreke i barijere u okruženju i u odnosu na to date preporuke. Takođe, potrebno je da se prepoznaju dostupni servisi podrške kojima raspolaže škola i zajednica, a koji ne dovode u pitanje socijalizaciju i samostalnost djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama.

I dalje postoji potreba da se postigne veći stepen razumijevanja o neophodnosti jednakog pristupa objektima i podigne svijest o važnosti da proces obrazovanja i vaspitanja bude jednako dostupan svima. Stoga, treba procijeniti pristupačnost ustanovama i utvrditi nedostatke radi njihovog prevazilaženja, kako bi se obezbijedila jednaka pristupačnost svim učenicima, shodno Konvenciji o pravima lica sa invaliditetom UN. Osim arhitektonske, fizičke i tehničke pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova, potrebno je omogućiti zadovoljenje djetetovih razvojnih i obrazovnih potreba uz pomoć pristupačne opreme, prilagođenih nastavnih materijala, metoda, programa, literature, kao i sprovođenja razumnih adaptacija. Prema procjeni potreba nastavnog procesa važno je uređivati literaturu iz ove oblasti.

⁸ Predah roditeljstvu je usluga koja podrazumijeva brigu i čuvanje za kratko vrijeme za djecu sa smetnjama u razvoju u kojem je njihovim roditeljima i starateljima potrebno opravdano odsustvo.

Crna Gora mora da stvori stimulatívni ambijent u kome su sva djeca jednaka i prihvaćena. Da bi se to postiglo, neophodno je jaćati podršku inkluzivnom obrazovanju kroz društvene promjene. U tu svrhu treba organizovati kampanje usmjerene protiv stigmatizacije, uz promovisanje pozitivnih i prihvatajućih stavova, kulture jednakih prava i nediskriminaciju. Stalnim kampanjama i aktivnostima na nivou škole kako za nastavnike, tako i za ućenike, roditelje i javnost doprinijeće se razvoju pozitivnih i stavova prihvatanja i podizanju svijesti o znaćaju dostupnosti i pravićnosti inkluzivnog obrazovanja za svu djecu sa posebnim obrazovnim potrebama. Aktivnosti treba da su orijentisane na poštovanje razlićitosti, razvoj empatije, tolerancije, saradnje, odgovornosti i sl. Takode, aktivno treba raditi na podizanju svijesti i osnažití saradnju i razmjenu informacija zaposlenih u sektoru zdravstva, socijalne i dječije zaštite i obrazovanja u cilju ujednaćavanja stavova, pristupa i umrežavanja.

Procesi za unapređenje inkluzije u vrtićima i školama trebalo bi da obuhvate osim redovnih realizatora obrazovno-vaspítnog procesa i školske odbore, savjete roditelja, nevladina udruženja i druge relevantne jedinice lokalne uprave.

Strateški cilj 2: Osigurati i sprovesti jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja kroz uspješnu saradnju unutar i između sektora i tranziciju sa jednog nivoa obrazovanja na sljedeći

Kada se razvijú mehanizmi dostupnosti i pravićnosti, postavi plan podrške u zdravstvenim ustanovama potrebno je djecu sa posebnim obrazovnim potrebama uključiti u razvojno-vaspítno-obrazovne aktivnosti po osnovu jednakosti s vršnjacima. Kroz vođenje portfolia⁹ osiguraće se praćenje razvoja djeteta tokom predškolskog vaspítanja i obrazovanja, kao i prilikom prelaska u osnovnu školu. Potom, pravovremeni upis u osnovnu školu je veoma važan. Posebnu pažnju treba posvetiti prevenciji odlaganja školovanja i pripremi za polazak u školu. U tom dijelu treba raditi s roditeljima koji imaju dilemu u odnosu na zakonom propisan uzrast djeteta za polazak u osnovnu školu s ciljem razumijevanja znaćaja socijalizacije djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

U toku školovanja treba obezbijediti neophodne uslove, primijeniti individualizaciju i prilagođavanje nastavnog pristupa, osigurati stručnu podršku i dr. U cilju lakšeg prelaska sa razredne na predmetnu nastavu škola treba da formira tim koji ima zadatak da omogući dalju inkluzivnu orijentaciju, individualizovan pristup ućeniku i podstíće maksimalan razvoj njegovih potencijala i prevenira bilo koju formu segregacije. Zadatak tima bi bio da se osmisli i sprovede mjere koje treba da olakšaju prelaz i privikavanje

⁹ Portfolio je izvor i skup sistematićno prikupljenih informacija o djetetu, njegovom razvoju i napredovanju tokom godina, dok boravi u predškolskoj ustanovi.

djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama na veći broj nastavnika i usložene zahtjeve, kao i da omogući kadru prilagođavanje na dijete. Ujedno bi se pravio plan koji treba da sagleda i otkloni moguće prepreke sredine (fizičke, socijalne, psihološke), sprovede potrebna nastavna prilagođavanja i osnaži kompetencije kadra. Prilagođavanje programa, nastave i ocjenjivanja trebalo bi da se odvija na osnovu principa univerzalnog dizajna za učenje¹⁰.

Razvoj čovjeka se odvija po uzrasnim zakonitostima, ali svaki pojedinac ima individualne karakteristike, tempo i dinamiku razvoja. Periodi puberteta i adolescencije su zahtjevniji jer dolazi do krupnih promjena na tjelesnom, psihološkom, socijalnom planu, većih izazova za socio-emocionalne karakteristike i potrebe djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Zbog toga je neophodno kontinuirano raditi na edukaciji nastavnika i roditelja kako bi bolje razumjeli ove razvojne faze i djeci sa smetnjama u razvoju pružili adekvatnu podršku za prihvatanje i ovladavanje psihofizičkim promjenama. Kod djece sa posebnim obrazovnim potrebama neophodno je razvijati vještine razumijevanja, adekvatnog reagovanja, izražavanja emocija, potreba, samostalnosti i zaštite, intenzivirati vršnjačku podršku i iskustvo s ciljem postizanja pripadanja i prihvaćenosti. Moraju se obuhvatiti mjere protiv svih formi nasilja, a posebno vršnjačkog koje će garantovati zaštitu djece s posebnim obrazovnim potrebama u školskim politikama i praksama.

U tranzicionom periodu važno je da se intenzivira saradnja osnovnih i srednjih škola. Biće potrebno da se otpočne sa tranzicionim procesom krajem osmog razreda, kako bi se izbor srednje škole prepoznao i podržao IROP-om za deveti razred. Kadar srednje škole mora da se na vrijeme upozna sa učenicom, kako bi bili spremni da stvore neophodne uslove i blagovremeno izrade IROP. U proces treba uključiti veći broj nastavnika praktične nastave i proširiti ponudu programa stručnog obrazovanja. Takođe, potrebno je usaglašeno i saradničko djelovanje pružaoca usluge karijerne orijentacije (centri za profesionalno informisanje i savjetovanje, stručne službe i dr.). U narednom periodu treba nastaviti sa promocijom i obukama za ITP, uz uključivanje svih aktera u procesu (obrazovanje, zapošljavanje, roditelje). Treba sprovesti dodatne obuke za nastavnike praktične nastave zaposlene u srednjim stručnim školama na teme koje se tiču metodike, pedagogije, inkluzije, karakteristika smetnji u razvoju, prilagođavanja, ocjenjivanja i sl. Osnažiti saradnju osnovnih i srednjih škola tokom realizacije ITP-1, kao i njihovu saradnju sa resursnim centrima. Podsticati izradu većeg broja modularizovanih programa, proširiti ponudu programa stručnog obrazovanja, iskoristiti dualno obrazovanje kao model koji će se fokusirati na praksu, ali i uticati na mijenjanje stavova poslodavaca. Razviti prilagođene testove za procjenu djetetovih mogućnosti i interesovanja. Jačati kapacitete stručnih službi škola i savjetodavce Centra za profesionalno informisanje i

10 Univerzalni dizajn za učenje (UDU) je „skup načela za izradu nastavnog plana i programa koji svim pojedincima pruža jednake mogućnosti da uče“. Pristup školi i obrazovno učenje, UNICEF.

savjetovanje (CIPS) u cilju ospobljavanja za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Osnovna ideja ITP-2 je povezivanje obrazovanja sa tržištem rada, koji se za učenike završnih razreda srednje škole priprema kao dio IROP-a. Osim prelaska na tržište rada ITP-2 u slučaju učenika s posebnim obrazovnim potrebama definiše i prilagođavanje radnog mjesta, okruženja i sl. Da bi se postigla svrha ITP-2 potrebno ga je promovirati i predstaviti svim akterima procesa. Škole treba osnažiti da sarađuju s pružiocima usluga u dijelu procjene sposobnosti, izvođačima profesionalne rehabilitacije, resursnim centrima, Zavodom za zapošljavanje, poslodavcima i dr. U narednom periodu neophodno je razviti mentorsko vođenje za ITP-2 u cilju bolje profesionalne orijentacije ove djece, kao i ulogu voditelja slučaja u centrima za socijalni rad. Zapošljavanje treba promovirati kao prednost u odnosu na do sada prisutnu oslonjenost i preferiranje socijalnih davanja.

U narednom periodu ITP treba da se proširi na promociju i dostupnost tercijarnog obrazovanja. U tom cilju biće potrebno izraditi vodiče s preporukama za prilagođavanje nastave, obezbjeđivanje pristupačnih i prilagođenih nastavnih materijala i podsticati fakultete koji su profilom bliski za asistivnu podršku.

Da bi svako dijete istovremeno imalo jednako dostupno obrazovanje, ostvarilo zagarantovano pravo i kontinuitet obrazovanja, potrebno je evaluirati i u skladu sa tim osmisliti model i mehanizam saradnje između dnevnih boravaka, škola i resursnih centara. Dnevni boravci kao servisi dječije i socijalne zaštite treba da budu podrška inkluzivnom obrazovanju, kao i zdravstvenim uslugama.

Strateški cilj 3: Podržati i unaprijediti kvalitet inkluzivnog obrazovanja kroz jačanje školskih politika, kulture i prakse

Kvalitet inkluzivnog obrazovanja vodi porastu učešća učenika sa posebnim obrazovnim potrebama u svim aspektima i područjima društva. On podrazumijeva spremnost za svako dijete i njegovo uključivanje u proces vaspitanja i obrazovanja. Stoga je neophodno nastavu planirati i realizovati na način da podstiče učešće učenika i u potpunosti koristi stručnost kadra. Kreiranje školskog okruženja koji gaji pozitivne stavove, učenika stavlja u centar, u kojem su sva djeca dobrodošla i imaju pristup i učestvuju u kvalitetnom obrazovanju, bez obzira na njihove sposobnosti, treba da predstavlja prioritet.

Individualizacija treba da je načelo prema kojem se nastavni ciljevi, sadržaji, metode, uslovi, ocjenjivanje i vrednovanje prilagođavaju kako bi se iskoristio i do maksimuma ispunio potencijal svakog učenika. Stoga treba raditi na jačanju inkluzivne prakse kroz izgradnju kulture izvrsnosti, bez podsticanja i stvaranja bilo koje forme segregacije uz prisustvo visokih očekivanja u učionici od sve djece. Ocjenjivanje i provjera znanja se moraju prilagoditi principima univerzalnog dizajna za učenje i pozivanje na jednake šanse.

U cilju unaprijeđenja inkluzivnog obrazovanja neophodno je da upravljački, nastavni i stručni kadar u školi kontinuirano unapređuje liderstvo, model ugledanja, kompetencije, promovira prava, razvija pozitivne stavove, obezbjeđuje jednake mogućnosti svoj djeci, razvija ambijent i koristi strategije u kojem je svako dijete podržano u ispunjenju potencijala do krajnjih granica.

Treba razmotriti mogućnost poboljšanja profesionalnog razvoja nastavnika u školi kroz mentorstvo, vođenje i usmjeravanje na poslu kako bi se poboljšao kvalitet i uspostavila adekvatna podrška za inkluzivnu praksu. Standardi profesionalnog razvoja za nastavnike i školske uprave, zasnovani na kompetencijama, treba da odražavaju pozitivne stavove i inkluzivne principe. U skladu sa tim profesionalni razvoj treba da bude usmjeren na: poznavanje razvojnih i obrazovnih karakteristika i potreba, saradnju i timski rad, odgovornost, primjenu asistivne tehnologije, saradnju s roditeljima, podsticanje učenika na samostalne i zajedničke aktivnosti i sl.

Nužno je da se prilikom obrazovanja nastavnika akcenat stavi na metodiku i savremene pristupe u radu sa svom djecom u učionici uključujući one s posebnim obrazovnim potrebama. Neophodno je uključiti inkluzivne principe i prakse tokom inicijalnog obrazovanja nastavnika i njihove obuke na poslu uz neposredno učenje i vođenje. Programe za obuku nastavnika treba analizirati i ocijeniti kako bi se vidjelo da li odražavaju inkluzivne principe i prakse.

U cilju kreiranja stimulativnog okruženja i inkluzivne prakse za zadovoljenje psihofizičkih, socio-emocionalnih i obrazovnih potreba svakog djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama u obrazovno-vaspitnim ustanovama potrebno je funkcionalno koristiti kadrovske i tehničke resurse. Važno je da nastavni kadar kvalitetno i profesionalno realizuje nastavu, pravilno razumiju opis posla i ulogu asistenata, da stručni saradnici obezbjeđuju podršku djeci, kako individualno, tako i u odjeljenju.

Nužno je dalje osnaživati resursne centre, škole s integrisanim odjeljenjima i stručne saradnike da djeluju u pravcu podrške nastavnicima, djeci sa posebnim obrazovnim potrebama i roditeljima. S tim u vezi resursni centri koordinirani od Zavoda za školstvo treba da postavljaju jasne planove i rasporede obilazaka i usluga koje nude vrtićima i školama (podrška djeci, savjetovanje, edukacijske djelatnosti za nastavnike, stručne saradnike i roditelje, procedure korišćenja asistivnih kabineta, izrade nastavnih sredstava koja nastavnici redovnih škola koriste za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama). Neophodno je unaprijediti usluge koje se odnose na korišćenje Brajevog pisma, znakovnog jezika, augmentativnih i alternativnih vidova komunikacije i sl. Škole s integrisanim odjeljenjima treba dodatno obučiti za primjenu savremenih pristupa, širenje aktivnosti prema djeci iz redovne nastave. Treba organizovati radionice za promociju

inkluzije, razvoj pozitivnih stavova, tematske konsultacije za lokalne i regionalne škole i sl.

Zatim, kada je riječ o mobilnim timovima neophodno je da Zavod za školstvo redefiniše i postavi jasan model rada koji uključuje precizan opis posla, zaduženja, odgovornosti i sl. Inkluzivni portal treba dodatno iskoristiti za komunikaciju, razmjenu iskustava i prakse.

Da bi se postigli i ispunili dostupnost, pravičnost, jednakost, kontinuitet i kvalitet inkluzivnog obrazovanja, važno je unaprijediti mehanizam praćenja, vođenje uporedivih, sveobuhvatnih podataka i planiranje na dokazima. Potrebno je unaprijediti internu i eksternu evaluaciju kako bi se obuhvatili indikatori inkluzije. Treba kontinuirano pratiti vaspitno-obrazovne ustanove kroz indikatore koji su mjerljivi pokazatelji uspješnosti inkluzivnih vrijednosti (procedure, organizacija, upravljanje, realizacija inkluzivnih razvojnih planova, ispunjavanje neophodnih uslova za boravak i rad djeteta, realizacija inkluzivne prakse, sprovođenje podrške, razvojna i obrazovna postignuća djece).

Unapređenje i redovno ažuriranje podataka u MEIS aplikaciji omogućiće efikasnije praćenje u školama i nadležnim institucijama.

Obrazovne politike moraju pružati jasne smjernice za finansiranje aktivnosti i projekata koji se odnose na inkluzivno obrazovanje.

d) Očekivani ishodi, rezultati i načini realizacije strateških ciljeva

Strateški cilj 1: Obezbijediti i primijeniti dostupnost i pravičnost obrazovanja za svu djecu zajedno sa vršnjacima kroz neophodnu međusektorsku podršku

Operativni ciljevi:

- A. Unaprijeđena međusektorska saradnja i inkluzivna kultura i praksa
- B. Unaprijeđen sistem usluga na nivou lokalne zajednice u svim sektorima
- C. Unaprijeđen pristup obrazovanju i obrazovnim uslugama

Ishod: Djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju i u riziku podržana sistemski za učenje i učešće kroz angažman više sektora

Strateški cilj 2: Osigurati i sprovesti jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja kroz uspješnu saradnju unutar i između sektora i tranziciju sa jednog nivoa obrazovanja na sljedeći

Operativni ciljevi:

- A. Obezbijeden kontinuitet i kvalitet obrazovanja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama

- B. Unaprijeđen kontinuitet obrazovanja nakon završenog obaveznog obrazovanja
- C. Unaprijeđen i koordinisan sistem podrške djeci sa posebnim obrazovnim potrebama

Isход: Djeca s posebnim obrazovnim potrebama ravnopravno učestvuju u svim nivoima obrazovanja i vaspitanja, podržana su i pripremljena za puno i efektivno učešće u društvu

Strateški cilj 3: Podržati i unaprijeđivati kvalitet inkluzivnog obrazovanja kroz jačanje školskih politika, kulture i prakse

Operativni ciljevi:

- A. Unaprijeđen kvalitet obrazovanja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama
- B. Unaprijeđen sistem kontrole kvaliteta i prikupljanja podataka

Isход: Djeca s posebnim obrazovnim potrebama postižu obrazovne i razvojne rezultate zahvaljujući unaprijeđenim kompetencijama kadra u školama, sistema i usluga za podršku inkluziji

MONITORING I EVALUACIJA

U svrhu ispunjenja vizije i predviđenih strateških i operativnih ciljeva, aktivnosti i mjera predviđeno je da se uspostavi tim za praćenje Strategije i razvoja inkluzivnog obrazovanja, sa jasnim sektorskim ulogama i nadležnostima, a koji će se sastajiti kvartalno.

Takođe, planirano je da se nakon trogodišnjeg perioda realizacije Strategije sprovede eksterna evaluacija koja treba da pruži presjek stanja, postignuća i uvid u dinamiku i trenutni status sprovođenja.

ZAKLJUČAK

S obzirom na koncept ljudskih prava koji se nalazi u osnovi inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja, postoji snažni poziv na akciju da se dalje unapređuje ova oblast, pružaju intersektorski, interaktivni, kvalitetni i dostupni programi i servisi u zajednici koji su jednaki za svu djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, mlade i roditelje.

Jačanje i širenje usluga i praksi u obrazovno-vaspitnim ustanovama na svim nivoima stvorice ambijent za razvoj stimulativnog okruženja koji će moći da odgovori na različite potrebe djece sa posebnim obrazovnim potrebama i njihovih porodica.

Ovom Strategijom dalje će se razvijati horizontalna i vertikalna saradnja, mehanizmi usmjereni na dostupnost, pravičnost, jednakost, kontinuitet i kvalitet usluga. Njegovaće se inkluzivna, podržavajuća i razumijevajuća kultura u kojoj se poštuju dostojanstvo, jednaka i neotuđiva prava sve djece sa posebnim obrazovnim potrebama i omogućava njihov kvalitetan život.

Strategija će doprinijeti da djeca i mladi s posebnim obrazovnim potrebama imaju jednaki izbor u skladu s individualnim mogućnostima, kontinuirano i kvalitetno ovladaju životnim i profesionalnim kompetencijama.

Dokument će postaviti racionalan, ekonomičan i mjerljiv plan sprovođenja i osigurati zajedničku i pojedinačnu odgovornost za primjenu kroz visok stepen motivacije, interpersonalne i saradnje među javnim i civilnim sektorom. Rukovođenje i izvođenje aktivnosti će biti podijeljeno među državnim organima, praktičarima, lokalnim zajednicama, nevladinim organizacijama i drugim partnerima.

Navedeno će se postići kontinuiranim praćenjem realizacije, intenzivnom saradnjom, brojnim aktivnostima u smjeru istraživanja aktuelne situacije, potreba, stavova, evaluacije postojeće prakse i modela rada, sprovođenjem obuka za izradnju novih i dalji razvoj kapaciteta i ljudskih resursa, promjene prakse, unapređenja i povećanja broja usluga, programa rane i kontinuirane podrške do nivoa karijernog vođenja i zapošljavanja, zaštite, pristupačnosti, uspostavljanjem mjera internog i eksternog obezbjeđivanja kvaliteta u skladu sa modelom ljudskih prava, planiranja na podacima.

Akcionim planom 2019 -2025. godina postavljeni su operativni ciljevi sa indikatorima učinka i očekivani rezultati u 2022 i 2025. godini, definisane su aktivnosti i njihovi indikatori, predviđeni potrebni resursi i izvori finansiranja, delegirani nosioci aktivnosti i partneri.

Akcioni plan 2019 - 2025. godina

Strateški cilj 1: Obezbjediti i primijeniti dostupnost i pravičnost obrazovanja za svu djecu zajedno sa vršnjacima kroz neophodnu međusektorsku podršku

Ishod: Djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju i u riziku podržana sistemski za učenje i učešće kroz angažman više sektora

Operativni cilj	Aktivnosti	Indikator/i	Očekivani rezultat 2022.	Očekivani rezultat 2025.	Period	Potrebni resursi u €/izvor finansiranja	Nosioci aktivnost	Partneri
1A - Unaprijeđena međusektorska saradnja i inkluzivna kultura i praksa Indikator učinka: Trend porasta pozitivnih stavova i saradnje.	Uspostaviti tim za praćenje Strategije i razvoja inkluzivnog obrazovanja, sa jasnim sektorskim ulogama i nadležnostima.	Imenovani predstavnici u međusektorskom timu. Tim ima definisan mandat i plan rada, opis uloga i odgovornosti svakog sektora/organizacije. Broj sastanaka tima (kvartalno).	da da 16	da da 24	2019-2025.	6.000 € /nacionalni budžet	MP	MZ, MRSS, ZZŠ, CSO, MLJMP, NVO
	Uspostavljanje sistema, mehanizama, procesa međusektorske saradnje između sektora obrazovanja, zdravstva i socijalnog staranja radi praćenja napretka u pogledu implementacije mjera i zadataka Strategije.	Razvijeni i sprovode se na sektorskom i međusektorskom nivou mehanizmi razmjene informacija, praćenja i evaluacije. Sprovedena eksterna evaluacija implementacije Strategije do kraja 2022. godine. Sprovedena analiza/evaluacija rezultata implementacije Strategije do kraja 2024. godine.	da da ne	da da da	2019. 2022. 2024.	25.000 € /nacionalni budžet i donatori	MP, donatori	MZ, MRSS - ZSDZ, NVO, donatori
	Organizacija radionica u cilju izgradnje kapaciteta i razvijanje pozitivnih stavova za ključne državne funkcionere i donosiocje politika iz sektora zdravstva, obrazovanja, socijalne i dječije zaštite u vezi sa podizanjem nivoa svijesti u odnosu na njihovu ulogu u zaštiti ljudskih i dječijih prava.	Sprovedena analiza potreba za jačanje kapaciteta predstavnika svih sektora. Kreiran program obuka u skladu sa rezultatima analize potreba. Broj sprovedenih obuka. Broj obučeni iz svakog ključnog sektora.	da da 3 30	da da 6 60	2019-2025.	3.000 € / nacionalni budžet	MP, donatori	MLJMP, MRSS-ZSDZ, MZ
	Sprovesti istraživanje o znanju, stavovima i praksama u odnosu na djecu sa smetnjama u razvoju i na bazi rezultata sprovesti aktivnosti, radionice i kampanje.	Sprovedeno istraživanje kojim se utvrđuje znanje, stavovi i prakse u odnosu na djecu sa smetnjama u razvoju i inkluzivno obrazovanje. Pripremljen plan aktivnosti za podizanja svijesti o pravima djece sa posebnim obrazovnim potrebama na kvalitetno obrazovanje. Broj sprovedenih aktivnosti. Registrovane promjene u znanju, stavovima i praksama u odnosu na djecu sa smetnjama u razvoju i inkluzivno obrazovanje.	da da 2 ne	da da 4 da	2019-2025.	30.000 € / donatori	MP, MRSS - ZZSDZ/ MZ	NVO, donatori
	Razviti multidisciplinarni pristup za unapređenje sistema podrške za ranu identifikaciju i intervenciju, rani razvoj djeteta, zaštitu djece sa smetnjama u razvoju.	Pripremljen jasan plan prelaska sa postojećeg sistema na multidisciplinarni pristup (razvijen i pilotiran) za primjenu na lokalnom nivou. Broj obučeni predstavnika iz sektora obrazovanja, zdravlja, socijalne i dječije zaštite.	u 6 opština 180	u 9 opština 270	2019-2025.	6.000 € /nacionalni budžet	MZ	MRSS, MP, donatori, NVO
Sprovođenje radionica za primjenu plana podrške u svim sektorima.	Broj radionica za razvoj kapaciteta usklađene sa modelom ljudskih prava. Broj obučeni profesionalaca.	2 50	4 100	2019-2025.	6.000 € /nacionalni budžet, donatori	MZ, ZSDZ/MRS S, MP	NVO, donatori	

1B - Unaprijeđen sistem usluga na nivou lokalne zajednice u svim sektorima

Indikator učinka: Trend poboljšanja i povećanja usluga u zajednici zasnovanih na modelu ljudskih prava

<p>Određivanje stručnih radnika za djete i porodicu u centrima za socijalni rad i razvoj kompetencija kadra za rad sa ovom populacijom.</p>	<p>Broj zaposlenih koji su obučeni o modelu ljudskih prava</p> <p>Broj trenera koji su obučeni za rad po modelu ljudskih prava</p> <p>Stručni radnici pokazuju unaprijeđene kompetencije za rad po modelu ljudskih prava.</p>	<p>50</p> <p>5</p> <p>da</p>	<p>50</p> <p>5</p> <p>da</p>	<p>2019-2022.</p>	<p>3.000 €/nacionalni budžet i donatori</p>	<p>MRSS-ZSDZ</p>	<p>NVO, donatori</p>
<p>Na osnovu analize usluga u domenu zdravlja, obrazovanja i socijalne i dječije zaštite napraviti dodatnu analizu potreba za novim uslugama i u skladu sa rezultatima razvijati ih i licencirati, standardizovati nove usluge.</p>	<p>Izvršena procjena potreba i razvijen plan za unapređenje postojećih i razvoj i sprovođenje novih usluga.</p> <p>Unaprijeđene postojeće usluge u sistemu zdravstvene, socijalne i dječije zaštite.</p> <p>Broj novih usluga u sistemu zdravstva, socijalne i dječije zaštite.</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>6</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>10</p>	<p>2019-2025.</p>	<p>50.000 €/nacionalni budžet i donatori</p>	<p>MZ, MRSS - ZSDZ</p>	<p>donatori</p>
<p>Izgradnja kapaciteta donosioca odluka u sektoru zdravstva za razvoj i primjenu alata zasnovanog na modelu ljudskih prava, osmišljavanje i sprovođenje usluga, mjera programa rane intervencije.</p>	<p>Broj obučenih donosilaca odluka.</p> <p>Procjena, razvoj i sprovođenje usluga i programi rane intervencije usklađeni sa ICF-om.</p> <p>Razvijen plan i sistem obaveza i odgovornosti predstavnika zdravstvenog sektora u saradnji sa obrazovno-vaspitnim ustanovama i centarima za socijalni rad.</p> <p>Broj korisnika.</p>	<p>40</p> <p>da</p> <p>da</p> <p>2000</p>	<p>80</p> <p>da</p> <p>da</p> <p>4000</p>	<p>2019-2025.</p>	<p>15.000 €/nacionalni budžet i donatori</p>	<p>MZ</p>	<p>MP, MRSS, donatori</p>
<p>Razvoj i primjena plana podrške za djecu i porodicu kao mehanizam saradnje zdravstvenih usluga sa predškolskim ustanovama, osnovnim školama, resursnim centrima i centrima za socijalni rad.</p>	<p>Postojeći sistem monitoringa i evaluacije mapiran je i procijenjen uz učešće ključnih aktera.</p> <p>Sistem monitoringa i evaluacije je razvijen i pilotiran.</p> <p>Broj obučenih za korišćenje sistema monitoringa i evaluacije.</p> <p>Sistem monitoringa i evaluacije postoji na internom i eksternom nivou.</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>230</p> <p>da</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>300</p> <p>da</p>	<p>2019-2020.</p>	<p>15.000 €/nacionalni budžet i donatori</p>	<p>MZ</p>	<p>MP, MRSS, Institut za javno zdravlje, domovi zdravlja, obrazovno-vaspitne ustanove, centri za socijalni rad, donatori</p>
<p>Uspostaviti sistem praćenja i evaluacije za ranu identifikaciju i intervenciju tako da postoje interne i eksterne mjere obezbjeđivanja kvaliteta u skladu sa modelom ljudskih prava.</p>	<p>Postojeći sistem monitoringa i evaluacije mapiran je i procijenjen uz učešće ključnih aktera.</p> <p>Sistem monitoringa i evaluacije je razvijen i pilotiran.</p> <p>Broj obučenih za korišćenje sistema monitoringa i evaluacije.</p> <p>Sistem monitoringa i evaluacije postoji na internom i eksternom nivou.</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>180</p> <p>da</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>180</p> <p>da</p>	<p>2019 - 2022.</p>	<p>15.000 €/nacionalni budžet i donatori</p>	<p>MZ</p>	<p>MP, MRSS, Institut za javno zdravlje, domovi zdravlja, donatori</p>
<p>Unaprijediti model podrške u sistemu vaspitanja i obrazovanja.</p>	<p>Sprovedena evaluacija rada komisija za usmjeravanje.</p> <p>Urađen model uključivanja i podrške djeci u vrtićima i školama zasnovan na konceptu ljudskih prava.</p> <p>Broj obučenih profesionalaca za primjenu revidiranog modela uključivanja</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>90</p>	<p>da</p> <p>da</p> <p>240</p>	<p>2019-2025.</p>	<p>25.000 € / donatori</p>	<p>MP, donatori</p>	<p>lokalne zajednice</p>

1 C - Unaprijeđen pristup obrazovanju i obrazovnim uslugama Indikator učinka: Trend povećanja pristupačnosti i opremljenosti obrazovno-vaspitnih ustanova	Izvršiti procjenu i poboljšanje pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova i potreba za specijalizovanom opremom i nastavnim sredstvima.	Izvršena procjena pristupačnosti i opremljenosti obrazovno-vaspitnih ustanova. Broj dodatno pristupačnih i opremljenih obrazovno-vaspitnih ustanova Sprovedena savjetovanja sa upravama škola u vezi obezbjeđivanja arhitektonske i nastavne pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova.	da	da					
			10	30	2019-2025.	5.000.000 € / nacionalni budžet i donatori	MP, donatori	ZZŠ, obrazovno-vaspitne ustanove, ZUNS, resursni centri, NVO, donatori	
	Izrada potrebne literature i nastavnog materijala prema procjeni potreba nastavnog procesa.	Broj obuka za razvoj nastavnih materijala. Broj obučeni za razvoj nastavnih materijala. Broj nastavnih materijala. Broj obučeni nastavnog kadra za korišćenje nastavnog materijala.	2	4	2019-2025	35.000 € / nacionalni budžet i donatori	MP	ZZŠ, CSO, obrazovno-vaspitne ustanove, ZUNS, resursni centri, NVO, donatori	
Strateški cilj 2: Osigurati i sprovesti jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja kroz uspješnu saradnju unutar i između sektora i tranziciju sa jednog nivoa obrazovanja na sljedeći									
Ishod: Djeca s posebnim obrazovnim potrebama ravnopravno učestvuju u svim nivoima obrazovanja i vaspitanja, podržana su i pripremljena za puno i efektivno učešće u društvu									
Operativni cilj	Aktivnosti	Indikator/i	Očekivani rezultat 2022	Očekivani rezultat 2025	Period	Potrebni resursi u €/izvor finansiranja	Nosioci aktivnost	Partneri	
zovanje za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama tanja i podrške na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja	Kontinuirane aktivnosti u vezi sa programom prelaska iz vrtića u osnovnu školu.	Razvijen plan za pravovremeni upis u osnovnu školu djece sa posebnim obrazovnim potrebama.	da	da	2019-2025.	15.000 € / nacionalni budžet i donatori	MP, MZ, obrazovno-vaspitne ustanove	ZZŠ, obrazovno-vaspitne ustanove, resursni centri, donatori, NVO	
		Povećana stopa pravovremenog upisa u osnovnu školu djece sa posebnim obrazovnim potrebama.	20%	35%					
Broj obučeni za primjenu portfolija.	60%	100%							
Portfolio se primjenjuje u predškolskim ustanovama.	da	da							
Broj formiranih zajedničkih timova predškolske i školske ustanove za pravovremeni upis.	55	100							
Broj sprovedeni radionica u vrtićima za djecu i roditelje.	21	45							
Broj održani sastanaka predstavnika vrtića, škola, roditelja i domova zdravlja.	1 sastanak godišnje po školi	2 sastanka godišnje po školi							
Usaglašavanje planova podrške od strane zdravstvenih ustanova sa programima prelaska iz vrtića u osnovnu školu.	Razvijen sistem podrške i formirani lokalni timovi stručnjaka iz oblasti zdravlja za sistem obrazovanja. Broj obuhvaćene i osnažene djece i porodica na bazi planova podrške.	da	da	2019-2025.	10.000 €	MZ	MP, MRSS		
		20% djece sa smetnjama u razvoju	50% djece sa smetnjama u razvoju						

2 A - Obezbijedjen kontinuitet i kvalitet obra Indikator učinka: Trend povećanja stope pohac	<p>Sprovođenje mjera u osnovnim školama koje treba da olakšaju prelaz i privikavanje djeteta iz razredne na predmetnu nastavu.</p>	<p>Broja savjetovanja i obuka za nastavnike i stručne službe uz učešće roditelja.</p> <p>Broj nastavnika i stručnih saradnika koji su obučeni uz učešće roditelja.</p> <p>Formiranje školskih timova za podršku i praćenje kvaliteta prilagođavanja nastave prilikom prelaska iz razredne u predmetnu nastavu.</p>	4	10	100	250	da	da	2019-2025.	5.000 €/donatori	MP, ZZŠ,	obrazovno-vaspitne ustanove, NVO		
	<p>Kreiranje i primjena modela stručne podrške u vezi sa karakteristikama i potrebama svake ključne razvojne faze djece sa posebnim obrazovnim potrebama.</p>	<p>Osmišljeni modeli i tehnike podrške nastavnicima za različite razvojne faze, uključujući mentorsku podršku, učenje na nivou škole, itd.</p> <p>Broj obuka za nastavnike i roditelje.</p> <p>Broj obučениh i uključenih nastavnika i roditelja.</p>	4	10	100	250	da	da	2019-2025.	5.000 €/donatori	MP, ZZŠ, RC, stručne službe škola	obrazovno-vaspitne ustanove, NVO		
	<p>Sprovođenje aktivnosti nediskriminacije i prevencije nasilja i zaštite djece sa posebnim obrazovnim potrebama na nivou škole.</p>	<p>Broj savjetovanja za uprave škola o nediskriminaciji i prevenciji nasilja.</p> <p>Anti-diskriminacione aktivnosti integrisane u godišnji plan i program rada ustanove.</p>	8	12	60% škola	80% škola			2019-2025.	1.000 €/nacionalni budžet	ZZŠ, CSO	MP, obrazovno-vaspitne ustanove, NVO		
završenog obaveznog obrazovanja posebnim obrazovnim potrebama i njihovog zapošljavanja	<p>Promocija, nastavak obuke, pravovremeno i kvalitetno intersektorsko sprovođenje ITP 1 i ITP 2.</p>	<p>Broj obuka za nastavnike, stručne saradnike i predstavnike CIPS-a.</p> <p>Broj obučениh nastavnika, stručnih saradnika i predstavnika CIPS-a.</p> <p>Broj promotivnih aktivnosti.</p> <p>Procjena kvaliteta i efikasnosti ITP 1 i ITP2.</p> <p>Broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama koja su završila srednje obrazovanje.</p>	16	24	300	450	3	6	ne	da	2019-2025.	10.000 €/nacionalni budžet i donatori	MP, ZZŠ, CSO	Obrazovno-vaspitne ustanove, CIPS, NVO
	<p>Razvoj koncepta mentorskog vođenja profesionalne orijentacije djece sa posebnim obrazovnim potrebama.</p>	<p>Razvijen mentorski program podrške djeci sa posebnim obrazovnim potrebama u njihovoj tranziciji na radno mjesto.</p> <p>Broj obučениh i mentora u školama.</p> <p>Broj djece podržan kroz mentorstvo.</p>	15	25	40	100	da	da	2019-2025	3.000 €/nacionalni budžet i donatori	MP, CSO	Obrazovno-vaspitne ustanove, NVO		
	<p>Razvoj pozitivnih stavova i kapaciteta zaposlenih u srednjim školama.</p>	<p>Analiza potreba za obukom nastavnika u srednjem opštem i stručnom obrazovanju.</p> <p>Broj obučениh nastavnika stručnih predmeta i praktične nastave.</p> <p>Broj obuka na teme koje se tiču metodike, pedagogije, inkluzivne prakse</p> <p>Broj obuka u odnosu na karakteristike smetnji i teškoća u razvoju, individualizacija, prilagođavanje, ocjenjivanje i sl.</p>	250	450	10	20	10	20			2019-2025.	13.000 €/nacionalni budžet i donatori	MP, CSO	ZzŠ, NVO, donatori

2 B - Unaprijeđen kontinuitet obrazovanja nakon posebnih obrazovnih potreba Indikator učinka: Trend povećanja profesionalnih kompetencija djece sa posebnim obrazovnim potrebama u dualno obrazovanje	Podsticati izradu novih modularizovanih programa, proširenje ponude programa stručnog obrazovanja, uključivanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama u dualno obrazovanje	Broj novih modularizovanih programa	15	22	2019-2025.	200.000 €/donatori	MP, CSO	donatori
	Razvoj i licenciranje usluge posrednika (medijatora) u karijernom vođenju i zapošljavanju	Broj licenciranih usluga medijatora. Broj djece koja su korisnici usluga medijatora.	2 25	4 50	2019-2025.	2.000 €/nacionalni budžet	MRSS	NVO, donatori
	Razvijeni testovi za karijernu i profesionalnu orijentaciju djece sa posebnim obrazovnim potrebama i jačanje kapaciteta savjetodavaca u školama, CIPS-ovima i resursnim centrima za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama.	Razvijeni testovi usklađeni sa karakteristikama korisnika. Broj obučeni savjetnika. Broj djece koja su procijenjena u skladu sa prilagođenim testovima.	da 120 150	da 150 450	2019-2025.	8.000 €/nacionalni budžet i donatori	ZZŠ, CIPS	NVO, donatori
	Promocija zapošljavanja osoba sa posebnim obrazovnim potrebama.	Kreiran plan za promociju zapošljavanja. Broj promotivnih aktivnosti.	da 4	da 10	2019-2025.	2.500 €/nacionalni budžet	MRSS	NVO, donatori
	Izrada ITP 3 za promociju tercijarnog obrazovanja i vodiča s preporukama za prilagođavanje nastave na fakultetima.	Usvojen i u primjeni ITP 3. Broj obučeni za primjenu ITP 3.	da 75	da 130	2019-2025.	2.500 €/nacionalni budžet i donatori	MP, ZZŠ, Univerziteti	NVO, donatori
	Sprovođenje asistivne podrške na fakultetima.	Broj usluga fakulteta. Broj usluga resursnih centara.	5 5	10 8	2019-2025.	30.000 €/nacionalni budžet i donatori 10.000 €/nacionalni budžet i donatori	Univerzitet, RC	NVO, donatori
2 C - Unaprijeđen i koordinisan sistem podrške djeci sa posebnim obrazovnim potrebama Indikator učinka: Trend porasta saradnje škola, dnevnih boravaka i resursnih centara i dešegregisane podrške	Sprovedena procjena međusektorske saradnje dnevnih centara, škola, resursnih centara i drugih servisa dostupnih u zajednici. Razvijen plan saradnje. Evaluacija rada i izrada plana saradnje dnevnih boravaka sa školama, resursnim centrima i drugim uslugama u zajednici u skladu sa UNCRPD.	da da 3 45 60	da da 5 75 120	2019-2025.	50.000 €/nacionalni budžet i donatori	MRSS	MP, ZZŠ, ZSDZ, dnevni boravci, obrazovno-vaspitne ustanove, donatori, NVO	
Strateški cilj 3: Podržati i unapređivati kvalitet inkluzivnog obrazovanja kroz jačanje školskih politika, kulture i prakse								
Ishod: Djeca s posebnim obrazovnim potrebama postižu obrazovne i razvojne rezultate zahvaljujući unaprijeđenim kompetencijama kadra u školama, sistema i usluga za podršku inkluziji								
Operativni cilj	Aktivnosti	Indikator/i	Očekivani rezultat 2022	Očekivani rezultat 2025	Period	Potrebni resursi u €/izvor finansiranja		Partneri

3 A - Unaprijeđen kvalitet obrazovanja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama
Indikator učinka: Trend poboljšanja kompetencija kadra i unapređenje inkluzivne prakse

Uraditi istraživanje o postojećem i revidirati program profesionalnog razvoja nastavnika za inkluzivno obrazovanje, uključujući mentorsku podršku, učenje na nivou škole, te unaprijediti mehanizam podrške.	Urađeno istraživanje i analiza postojećeg programa. Unaprijeđeni profesionalni standardi iz oblasti inkluzivne prakse. Revidiran program obuke za nastavnike, stručne saradnike i članove uprave škole. Unaprijeđen mehanizam podrške nastavnika u inkluzivnoj praksi.	da da ne ne	da da da da		2019-2025.	5.000 €	MP, ZZŠ	Donatori, NVO
Izrada modula i implementacija kontinuiranih aktivnosti stručnog usavršavanja na radnom mjestu u školi za nastavnike, stručne saradnike i članove uprave škola u vezi sa inkluzivnom praksom.	Unaprijeđeni mehanizmi profesionalnog razvoja na nivou škole. Programi stručnog usavršavanja nastavnika usklađeni sa modelom ljudskih prava. Broj obučanih nastavnika, stručnih saradnika i članova uprave škola. Broj planova profesionalnog razvoja na nivou obrazovno-vaspitnih ustanova koji sadrže modul na temu inkluzivne prakse.	da da 300 40	da da 600 90		2019-2025.	60.000 € / nacionalni budžet, donatori	ZZŠ, CSO, obrazovno-vaspitne ustanove	NVO, donatori
Analiziranje, usklađivanje i sprovođenje plana i program inicijalnog obrazovanja nastavnika u skladu s modelom ljudskih prava.	Sprovedena analiza trenutnog koncepta, paradigme, pristupa i statusa inkluzivnog obrazovanja tokom inicijalne obuke i neposrednog učenja kroz praksu. Broj revidiranih programa obuke nastavnika u skladu sa preporukama.	da 2	da 4		2019-2025.	25.000 € / budžet univerziteta	univerziteta	donatori
Evaluacija izrade i primjene individualnog razvojno-obrazovnog programa, njegovo unaprijeđenje i primjena.	Sprovedena analiza procjene efikasnosti IROP-a u skladu sa modelom ljudskih prava Unaprijeđen IROP na osnovu ishoda analize. Broj obuka za primjenu unaprijeđenog IROP-a. Broj osoblja obučenog za primjenu revidiranog IROP-a.	da ne - -	da da 12 300		2019-2025.	13.000 € / nacionalni budžet	MP, ZZŠ, CSO	obrazovno-vaspitne ustanove, NVO donatori
Izrada plana angažovanja resursnih centara i podružnica, kao i rasporeda obilazaka i usluga koje nude predškolskim ustanovama i školama.	Kreiran plan sa definisanim ulogama i odgovornostima. Broj obuka. Broj obučanih nastavnika, stručnih saradnika, članova uprave resursnih centara i podružnica. Broj saradnika iz resursnih centara i podružnica koji učestvuju u obilascima i pružanju usluga. Broj obuka sprovedenih od strane saradnika iz resursnih centara i podružnica. Broj usluga koje pružaju resursni centri i podružnice. Usluge koje pružaju resursni centri i podružnice su usklađeni sa UNCRPD.	da 4 50 25 15 5 da	da da 8 100 35 30 8 da		2019-2025.	4.500 € / nacionalni budžet	MP, ZZŠ, RC	obrazovno-vaspitne ustanove, NVO donatori

	Izrada unaprijedenog modela angažovanja mobilnih timova koji uključuje precizan opis posla, zaduženja, odgovornosti, koordinacije i sl.	Kreiran plan rada mobilnih timova. Članovi mobilnih timova učestvuju u redovnim školskim sastancima u vezi sa pripremom i primjenom IROP-a. Broj djece koja dobijaju podršku. Broj sprovedenih monitoringa i evaluacije.	da 24 800 3	da 30 1.200 6	2019-2025.	120.000 € / nacionalni budžet	ZZŠ	resursni centri, obrazovno-vaspitne ustanove
3 B - Unaprijeđen sistem kontrole kvaliteta i prikupljanja podataka Indikator učinka: Trend unapređenja praćenja, planiranja, kreiranja i sprovođenja inkluzivne politike, prakse i kulture zasnovano na podacima i dokazima	Unapređenje metodologije eksternog utvrđivanja kvaliteta rada obrazovno vaspitnih ustanova sa indikatorima za inkluzivno obrazovanje i njeno usvajanje.	Usklađen sistem monitoringa i evaluacije sa modelom ljudskih prava. Inkluzivni standardi integrisani u proces planiranja, vođenja i unapređenja rada škole. Broj organizovanih obuka za nadzornike i savjetnike u ZZŠ i CSO. Broj obučanih. Broj sprovedenih nadzornih posjeta.	da da 2 30 75	da da 3 50 130	2019-2025.	5.000 € / nacionalni budžet	ZZŠ, CSO	MP, obrazovno-vaspitne ustanove, donatori, NVO
	Unapređenje modela interne evaluacije i razvojnih planova škola koji uključuju principe inkluzije i univerzalnog dizajna za učenje.	Razvijene smjernice za planiranje i unapređenje rada škole. Broj obuka za primjenu smjernica. Broj obučanih prema revidiranom procesu planiranja unapređenja rada škole. Broj škola koje primjenjuju inovirani model planiranja, vođenja i unapređenja rada škole.	da 5 110 10	da 8 160 35	2019-2025.	5.000 € / nacionalni budžet	ZZŠ, CSO	obrazovno-vaspitne ustanove, NVO donatori
	Unapređenje baze podataka (MEIS) u dijelu inkluzivnih potreba i praksa.	Unaprijeđen softver za evidentiranje djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Unaprijeđena kultura, praksa i politika inkluzivnog obrazovanja.	da da	da da	2019-2025.	17.000 € / nacionalni budžet i donatori	MP	donatori